Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

hrushevsky.nbuv.gov.ua

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ
у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Сергій ПЛОХІЙ • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Галина БУРЛАКА
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 11

Серія
ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТА ХУДОЖНІ ТВОРИ
Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2008

hrushevsky.nbuv.gov.ua

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (15 УКР)
Г91

Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України

Упорядник: Галина БУРЛАКА

Автори передмов: Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, Галина БУРЛАКА
Автор коментарів: Галина БУРЛАКА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Галина БУРЛАКА

Переклад висловів іншомовного походження: Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Інститут літератури
імені Т.Г.Шевченка НАН України, 2008
© Жулинський М., Бурлака Г., передмови, 2008
© Бурлака Г., коментарі, 2008
© Видавництво "Світ", дизайн та художнє
оформлення, 2008

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

РОЗДІЛ III

НЕКРОЛОГИ

hrushevsky.nbuv.gov.ua

ДАНИЛО МОРДОВЕЦЬ.
Некрологічна замітка

10 (23) червня скінчив життя Нестор українського письменства Данило Лукич Мордовець (Мордовцев), на сімдесят п'ятім році життя, щойно по святкуванні п'ятдесятиліття його літературної діяльності*.

Роджений на східнім пограниччі України*, вирісши й виховавшися в глибокій Росії*, він визначався тим елементарним запалом до українства, який так часто збуджується у українців на чужині, — запалом, де ностальгія і романтична ідеалізація рідної природи й краю зістаються підставою, не доходячи до ніяких виразніших консеквенцій і свідомих виводів. Репрезентантом такого романтичного українофільства зістався й Мордовець; українське почуття в нім часом розгоралося маленьким світельцем, часом пригасало, але ніколи не служило йому провідною зорею життя і грало в нім підрядну ролю — аж до можливості висказів з його боку часами в чисто централістичнім дусі[1]...

Близький приятель Костомарова, він переймав його заняття й замилування. Був разом з ним статистиком, етнографом і журналістом в Саратові, істориком в Петербурзі. По виході з Петербурзького університету Костомарова на Мордовця навіть оглядалися як на можливого кандидата на його катедру. Але з сих планів нічого не вийшло, і Мордовець згодом покинув історичну працю та перейшов до історичної й побутової белетристики (російської переважно), що й зісталася його спеціальністю. Історичні праці його — "Самозванцы и понизовая вольница", 1867, "Гайдамаччина", 1870 (нове видання 1884), "Политические движения русского народа", 1871, мали успіх в ширших кругах, відповідаючи сучасним інтересам і напрямам суспільності, але в науці не могли зробити йому імені, — в тім числі й "Гайдамаччина". В історичній белетристиці він також не раз звертався до українських тем ("Сагайдачный", "Царь и Гетман" (Мазепа), "Гетман-монах" (Юр[ій] Хмельницький), "Дві долі" (Ів[ан] Сірко), "Семен Палій"), але визначаючися часом інтересним змістом і легким стилем, вони не дають ніякого глибшого погляду на минувшість України, глибшого розуміння українського питання — так само, як і його живо й інтересно написані публіцистично-ліричні оповідання-фейлетони на українські теми* ("Скажи, місяченьку", "Сон-не-сон", "Із уст младенців").

В сумі його перші українські оповідання (видані торік разом "Видавничою спілкою"*) зісталися найбільше цінним і тривким в його літературній спадщині, тимчасом як пізніші часто збиваються на манеру — сентиментальну

[1] Звісна стаття його: "Центры и окраины", передрукована ним в збірнику "Исторические пропилеи", 1889.

hrushevsky.nbuv.gov.ua

напушистість, з одного боку, старосвітське українофільське блазенство, з другого боку. З сих причин його останні українські повісті були досить неприхильно прийняті в українських кругах[1]. Його повість "Дві долї", прислана для першого річника "Літ[ературно]-наук[ового] вістника", для прикрашення сього видавництва, викликала таке невдоволення в публіці, що редакція мусила в другій половині всіляко її коротити й "чистити", хоч, розуміється, було прикро вразити таким інцидентом старого автора. Поясню, до речі, ще одну подробицю, зв'язану з сею повістю: один з земляків, намовивши Мордовця до написання сеї повісті* для "Літ[ературно]-наук[ового] вістника", приобіцяв заплатити йому такий гонорар від себе, який він бере з російських видань за свої російські повісті, але Мордовець по сій неудачі повісті зрікся гонорару, і з нього був утворений літературний фонд ім.Мордовця, з доходів котрого видаються підмоги українським письменникам з першим правом для авторів історичних повістей.

Від смерті Костомарова, протягом двадцяти літ, Мордовець грав ролю репрезентанта українства в петербурзьких і взагалі російських кругах. Він виступав часами в сій ролі в публіцистиці, і постійно майже фігурував в ній при всякого рода оказіях. "Дід-Мордовець" став з сього боку загальнозвісною фігурою. Та при тім характері українства, який репрезентував Мордовець, не можна назвати сю репрезентацію щасливою, і в кождім разі до утворення пожаданих відносин і зрозуміння правдивого українства в чужих кругах вона небагато причинялася.

В своїй фонограмі, продиктованій рік тому, Мордовець висловив сумне переконання своє, що він дуже мало зробив для українства в порівнянні з тим, що міг би зробити, й свій заповіт молодшому поколінню, аби воно було для України продуктивнішим, ніж було старше, і передовсім — ніж сам він. В дійсності він, розуміється, був ще досить продуктивним, як на свої часи. Але обставини, в яких він стояв, як чоловік "свій" в ліберальних російських кругах, в російській літературі і публіцистиці, давали йому спромогу робити далеко більше. Се він відчував сам, і багато разів висловляв, почавши від 80-х рр. і аж до смерті. Шкода таланту, шкода чоловіка!..

---

[1] Пор. рецензію на його "Палія"* в "Літ[ературно]-наук[овім] вістнику", 1902, VIII.

Антін Чехов. † 2(15)/VII 1904

Перша публікація: ЛНВ. — 1904. — Т. 27. — С. 114–117.
Подається за першодруком.

с. 316 ***Його довголітня недуга...*** — А.Чехов хворів на сухоти.

...по виставах його останньої п'єси ("Вишневі сади")... — п'єса має назву "Вишневий сад". Її прем'єра пройшла в Московському художньому театрі 17 січня 1904 р. і була сприйнята досить стримано. Хоч автор активно листувався з К.Станіславським і В.Немировичем-Данченком з приводу цієї постановки, результатом режисерської та акторської роботи він був незадоволений, нарікав на неправильно відтворений загальний тон вистави (див.: *Бердников Г.* Чехов-драматург. — М., 1972. — С. 225–232). Смерть А.Чехова настала в розпал полемічного обговорення п'єси.

...в перших серіях оповідань чути сміх і безжурний жарт... — еволюція чеховського гумору відбувалася не в переході від смішного до серйозного, а в поглибленні розуміння гумору як трагікомічного, такого, що поєднує усмішку, іронію і сум.

...збірці його оповідань "Змора", виданій сього року Видавничою спілкою — до збірки, виданої у Львові 1904 р., увійшли оповідання А.Чехова "Змора", "Тріумф", "Панахида", "Маска", "Прішібеєв", "Твір штуки", "З дневника заступника бухгальтера", "Віст", "Плутанина", "Слідчий судія", "Свідомий переступник", "Журба", "Краса", "Дома", "Заклад", "Без титулу", "Івасько", "На засланню", "В яру" — у перекладах і з передмовою Марії Грушевської.

с. 317 ***...туга по "Богу живого чоловіка"...*** — "Бог живого человека" — формула головної ідеї творчості А.Чехова, загальний пафос якої полягає в гуманному ставленні до кожної людини, в підкресленні її позитивних рис, співчутті й розумінні. Висловлена, зокрема, у творі "Рассказ старшего садовника" (1894): "Веровать в Бога не трудно. Нет, вы в человека уверуйте!"

Данило Мордовець. Некрологічна замітка

Перша публікація: ЗНТШ. — 1905. — Т. LXVI. — С. 6–8.
Подається за першодруком.

с. 318 ***...щойно по святкуванні п'ятдесятиліття його літературної діяльності*** — ця ювілейна дата виповнювалась у грудні 1904 р. (перший твір Д.Мордовця — романтична поема "Козаки і море", написана в 1854 р., опублікована в 1859 р.). Святкування було заплановане на 22 січня 1905 р., але через бурхливі суспільно-політичні зрушення в Росії воно не могло тоді відбутися, тому було перенесене на 24 квітня. Детальний звіт про цей урочистий вечір див. в анонімній публікації "Юбилей Д.Мордовцева" в журналі "Исторический вестник" (1905. — № 6. — С. 944–951).

Роджений на східнім пограниччі України... — Д.Мордовець народився в слободі Данилівка (тоді — землі війська Донського, тепер це селище міського типу Волгоградської обл.). Походив з давнього козацького роду.

...вирісши й виховавшися в глибокій Росії... — у 1850 р. вступив до Казанського університету, потім перевівся до Петербурзького і в 1854 р. закінчив історико-філологічний факультет цього університету. Понад 30 років служив чиновником, з них близько 10 років — у Саратові, де познайомився із засланим туди Костомаровим.

...на українські теми... — названі далі твори є лірико-біографічними нарисами, написані вони у 1880–1890-х рр.

...видані торік разом "Видавничою спілкою"... — йдеться про видання: *Мордовець Д.* Оповідання. — Львів, 1904. До збірки увійшли оповідання "Старці", "Дзвонар", "Салдатка".

с. 319 ***...один з земляків, намовивши Мордовця до написання сеї повісті...*** — йдеться про Є.Чикаленка. Див.: *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). — К., 2003. — С. 143–144; *Дорошкевич Г.* Д.Мордовець як літературна і громадська постать (1830–1905) // Україна. — 1930. — № 7–8. — С. 41–69.

...рецензію на його "Палія"... — тобто відгук Вільхівського (Б.Грінченка) на історичне оповідання Д.Мордовця "Палій, воскресытель правобережнои Украины" (СПб., 1902) // ЛНВ. — 1902. — Т. 19. — С. 102–104. Крім різкої критики історичної концепції твору, Б.Грінченко дорікає письменникові за відсутність національної самоповаги, що є першопричиною його помилок у трактуванні української історії.

Смерть Толстого

Перша публікація: ЛНВ. — 1910. — Т. 52. — С. 467–469. Зберігся автограф тексту: ЦДІАЛ України. — Ф. 401. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 56–63.

Подається за першодруком.

с. 320 ***...той маленький залізничний домок...*** — останні роки Л.Толстой мешкав у Ясній Поляні в складних психологічних стражданнях, його гнітив побут поміщицької садиби. Намагаючись привести свій спосіб життя у відповідність з переконаннями, 10 листопада (за н. ст.) 1910 р. він таємно пішов з Ясної Поляни, дорогою застудився і помер на залізничній станції Астапово (тепер Липецької обл.).

Сумний Великдень

Перша публікація: ЛНВ. — 1913. — Т. 62. — Кн. 4. — С. 194–198.

Подається за першодруком.

с. 323 ***Великдень — свято радісне...*** — у 1913 р. православний Великдень відзначався 27 квітня. М.Коцюбинський помер 25 квітня.

...коли "Літературно-науковий вістник" перейшов до Києва... — тобто з 1907 р.

...мені як колишньому основателеві сього журналу... — про те, що М. Грушевський справді був ініціатором створення "Літературно-наукового вістника", свідчить його листування з О.Маковеєм кінця 1897 року. Див.: *Бурлака Г.* Співпраця М.Грушевського і О.Маковея у перші роки видання "ЛНВ" (з

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
Микола Жулинський. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: “Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ”	V	
Галина Бурлака. ЩЕ ОДНА ГРАНЬ ТАЛАНТУ: МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК	XIII	
Розділ І. СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПЕРЕДМОВИ, ЗАМІТКИ	1	581
Для ювілею Івана Котляревського. Desiderata	3	581
Дріб’язок з російського письменства	16	585
Запомога письменникам	19	586
Останні романи Г.Сенкевича...	24	587
[Виступ на шевченкОВому святі 1896 р. у Львові]	45	587
Поступова Польща....	51	590
До справи Шевченкових провин	79	593
“Мужики”. Оповідання Антона Чехова	80	595
Перші проби [Володимир Темницький]	82	596
Перші видання “Енеїди” Котляревського	83	596
З татарських “легенд” Д.Маміна-Сибіряка	86	597
Новини російської літератури: Л.Толстой; Чехов...	87	598
“Мімочка заручена”. Ескіз В.Микулич	101	603
Літературна спадщина Альфонса Доде	102	603
Наталія Кобринська	128	606
Із оповідань Гната Потапенка...	147	610
Із оповідань Франсуа Коппе	149	610
[Виступ на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові]	150	611
Ґустав Флобер..Літературна характеристика	155	614
Варіанти до “Богданової могили” Шевченка	161	615
Микола Некрасов	162	616
Ювілей Льва Толстого	169	618
[Передмова до видання: Сельма Ляґерлєф. “Королеви Півночі”...	171	619
Один з ніжинців	173	619
Переднє слово [до книжки: оповідання марка вовчка...	175	621
Світлотіні галицького життя. Лесь Мартович. “Забобон”...	177	622
СвітлотінІ галицького життя. Михайло Яцків. “Танець тіней”...	199	624
Українська література, її назва, розвій, періоди	213	625
Поезія Олеся	225	629
Перша редакція “Іродової мороки” Куліша	233	631
Невиконане побажання Марка Вовчка	237	632
В сімдесяті роковини смерті Шевченка на спомин його і людей, йому близьких	239	633

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Розділ II. РЕЦЕНЗІЇ . . . . . 241 | 634
Цупкый. Байкы. . . . . 243 | 634
Н.Дашкевич. Вопрос о литературном источнике украинской оперы
И.П.Котляревского "Москаль-чаривнык" ... . 244 | 635
Українсько-руські драми . . . . . 249 | 636
"Жіноча бібліотека". Видає Наталія Кобринська ... . .257 | 640
"Для домашнього огнища". Повість Івана Франка . . . . . 259 | 641
Осип Маковей. "Подорож до Києва"... . . . . 266 | 642
"Мій Ізмарагд". Поезії Івана Франка ... . 269 | 642
М.Чернявськый. "Донецьки сонеты"... . . . . 275 | 644
"Царівна". Оповідання Ольги Кобилянської .... 277 | 645
"Залісся". Повість Осипа Маковея ... . 282 | 646
Йван Семанюк (Марко Черемшина). "Карби" .
Новели з гуцульського життя... . . . . 290 | 647
И.Стешенко. Иван Петрович Котляревский ... . 296 | 648
В.Лесевич. Евгений Павлович Гребенка ... . 301 | 650
Н.Петров. Один из предшественников Ив. Петр. Котляревского... . . . 302 | 650
["Шершень"] . . . . . 303 | 651
Т.Шевченко. "Кобзарь".. . . . . 304 | 652
А.И.Лотоцкий. "Демократическая литература ..."... . . . . 305 | 653
Поезії М.П.Старицького... . . . . 306 | 654
"Лис Микита", з німецького переробив* Іван Франко... . . . . 307 | 655
Твори Івана Котляревського ... . 308 | 656
Твори Григорія Квітки-Основ'яненка ... . 310 | 657

Розділ III. НЕКРОЛОГИ . . . . . .311 | 658
[Промова над могилою д-ра Омеляна Огоновського] . . . . . 313 | 658
Олександр Пипін. Некролог . . . . . 314 | 658
Антін Чехов. † 2 (15)/VII 1904 . . . . . 316 | 659
Данило Мордовець. Некрологічна замітка . . . . . 318 | 659
Смерть Толстого . . . . . 320 | 660
Сумний Великдень . . . . . 323 | 660
Пам'яті Лесі Українки ... . 328 | 662
Над свіжою могилою . . . . . 329 | 662

Розділ IV. ПО СВІТУ . . . . . 331 | 663

ДОДАТКИ . . . . . 467 | 692
[Щоденникові записи 1883 р. на літературні теми]... . . . . 469 | 692
Вступне слово видавництва [Передмова до видання:
Гомерова "Одіссея" ...] . . . . . 475 | 694
Перше видання "Енеїди" Котляревського 484
По світу. 486

hrushevsky.nbuv.gov.ua

КОМЕНТАРІ 581
ПОКАЖЧИК ІМЕН 700
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК 734
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ. 743

hrushevsky.nbuv.gov.ua

hrushevsky.nbuv.gov.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 11

Серія "Літературно-критичні та художні твори"

Літературно-критичні праці (1883—1931), "По світу"

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Грушевський М.С.
Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 — .
Т. 11: Серія "Літературно-критичні та художні твори": Літературно-критичні праці (1883—1931), "По світу". — 2008. — 784 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-568-7 (т. 11)

Том 11 зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах відкриває серію "Літературно-критичні та художні твори", до якої увійшли статті, виступи, передмови та рецензії М.Грушевського на літературні теми. Тексти, написані упродовж 1883—1931 рр., окреслюють читачеві позицію вченого щодо цілої низки літературних явищ і постатей кінця XIX—початку XX ст., визначають його роль у тогочасному літературному процесі. Також у томі опубліковане культурологічне есе "По світу", в основу якого покладені враження від подорожей найвизначнішими містами Італії.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (15 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

Формат 70x100 1/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Умовн. друк. арк. 63,7. Обл.-вид. арк. 60,0.
Додрук накладу 200 прим. Вид. № 4.
Зам. 290-8.

Державне підприємство "Всеукраїнське спеціалізоване видавництво "Світ"
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007 р.
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 02.11.2002 р.

hrushevsky.nbuv.gov.ua